

Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ

İhtidâ (Conversion to Islam) as an Effort to be Exempt from the Exchange of Populations

Fahriye Emgili*

Öz

Birtakım nedenlerle devlet eliyle ya da toplumsal baskı sonucu gerçekleşen, mübadele, göç ettirme gibi olağaniüstü zamanlarda gerçekleştirilen zorunlu nüfus hareketleri sürecinde, tamamen insani, sosyal, psikolojik ve ekonomik gerekçelerden dolayı, bu hareketlerin dışında kalmak için egemen toplumun niteliklerine sahip olma veya egemen toplumun özelliklerini paylaşma amacıyla evlilik ve din değiştirme gibi yöntemlere başvurulması, karşılaşılan bir durum olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan Rum Ortodoksların mübadeleden kurtulma amacıyla ihtidâ yoluyla, Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşmasının dışında kalma çabaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İhtida, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Rum Ortodoks

Abstract

The marriages and conversions could be seen due to the humanitarian, social, psychological and economic reasons in order to share the features or to possess the characteristics of the dominant culture during the compulsory demographic mobility processes like the forcible migration or the exchange of populations that were actualized by state or communal force.

Throughout this study, ihtida (Conversion To Islam) was analyzed as an attempt of Greek orthodoxes in Turkey in order to stay outside The Protocol Agreement Relating The Exchange Of Populations Between Turks and Greeks.

Key Words: Conversion To Islam, The Exchange Of Populations Between Turks and Greeks, Greek orthodoxes.

Giriş

Göç her ne sebeple olursa olsun bir şahsın bir daha geri dönmek üzere vatanını terk ederek diğer bir memlekette yerleşmesidir. Bu şekilde göçte iki eylem söz konusudur: Terk ve başka bir memlekette iskân. Göç, geçim şartlarının yetersizliği, daha iyi bir gelecek sağlamak ümidi veya siyasî baskı gibi sebeplerle meydana gelir. Anadolu'ya yönelik göç genellikle üçüncü şekilde olmuştur. Türk tarihinde yaşanan göçlerden bir kısmı da mübadele kelimesiyle karşılanmaktadır. Mübadele iki kişi arasında bir şeyin diğer bir şey ile değiştirilmesi, değiş tokuş ve trampa anlamına gelmektedir. Mübadil ise mübadele edilmiş anlamına gelmektedir.

İslam devletinde ve klasik Osmanlı toplumunda bir gayrimüslimin sadece ihtida etmesi, yani islam dinine geçmesi mümkündür¹ ve Osmanlı yönetimi süregittiği yüzyıllar boyunca pek çok kişi İslâm dinini seçmiştir. Ancak Osmanlının fethettiği yerlerdeki halklar üzerinde onların İslâm dinine geçmelerini teşvik yönünde, benimsenmiş bir resmi politikası olmamıştır. Diğer taraftan İslâm dinine geçme girişimlerinin de tamamen reddedildiği söylenemez; en azından memnuniyetle karşılandığını ifade edebiliriz. Fakat burada devşirme sistemi ile yeniçeriliğe geçirilenlerin İslâm dinini seçmesi haricinde devletin yönlendirmesi veya isteği ile herhangi bir din değiştirme olayının tarihsel olarak gerçekleşmemiş olduğu bilinmektedir².

Osmanlı Devleti herkesi dinlerinde serbest bırakır, ama din ve mehzep değiştirme konusunda aynı serbestliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı toplumunda dini anlamda bir yatay hareketlilikten bahsedilebilir, ancak dinler arası geçiş de diyebileceğimiz dikey hareketlilikten bahsetmek ise oldukça zordur. Ancak bu zorluk başka dinlerden İslam dinine geçişte pek görülmez.³

İlber Ortaylı;

“Osmanlı toplumundaki aile babaya, büyükbabaya, akraba çevresine ve mensup olunan cemaate sorumludur; bu nedenle gayrimüslimler arasında da din değiştirme, mehzep değiştirme gibi seçimler ve işlemler de daha çok topluca yapılır, münferit olaylar gerçekten istisnai”olduğunu belirtir.⁴

Etnik yapı değişimine ve Müslümanlaşma sürecine etki eden din değiştirmeler veya evlilikler yoluyla gerçekleşen din değiştirmeler ihtidâ

*Araş. Gör. A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001, s.92.

²Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996, s.6.

³Selahattin Özçelik, “Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir(Mürted) Maddesi”, *OTAM*, S.11, Ankara 2000, s.350.

⁴Ortaylı, *a.g.e.*, s.92.

olarak tanımlanmaktadır.⁵ Etnik yapıdaki değişme süreci ve Müslümanlaşma sürecinde *ihtidâ*lar ve cemaatler arası evlilikler birbirine paralel iki süreç olarak işlemiş görünmektedir.⁶

İslâm hukukunun cemaatler arası evlenmelere tek taraflı olarak izin verdiğini bilmekteyiz. Müslüman bir erkekle Gayrimüslim bir kadının evlenmelerine müsaade edilmesine rağmen, Osmanlı döneminde Müslim ve Gayrimüslim cemaatler arasında evlilik ilişkilerinin pek olmadığı görülmektedir.⁷ Olağan dönemlerde bu tür evlilikler Osmanlı toplumu tarafından kabul görmemekle birlikte, bu tür evlilikler olağanüstü dönemlere özgü istisnai bir durum sergilemektedir. Çünkü *Osmanlı hukuku, aile hukuku açısından yerel uygulamalarla birlikte, şer'i hukuk düzenlemeleri ile hayat buluyordu*⁸

Her ne kadar Osmanlı Devleti fetih politikasında dinler arası hoşgörüyü öngören bir yönetsel yapı sergilenmişse de, fethedilen yerlerin nüfuslarının sosyal ve etnik yapısına etki etmediğini söyleyemeyiz. Siyasal egemenliğin, fethedilen bölge halklarının toplumsal yapısında dinsel açıdan olduğu kadar etnik açıdan da, deyim yerindeyse bir sentezin oluşmasına etkisi olmuştur.

Örneğin, Girit'in Osmanlı tarafından fethi sonrasında ortaya çıkan olağanüstü dönemde Ada'da Müslüman nüfusun arttırılması açısından kitlesel *ihtidâ*lara müsaade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yeni feth edilen topraklarda, Balkanlar gibi, uyguladığı şenlendirme politikası Girit'te uygulanmamıştır.⁹ Ada'ya Anadolu'dan Müslüman halk göçürülmediği için yerli halkın bir kısmı Müslümanlaşmış ve Müslüman olan halk ile Ortodoks halk arasında evlilikler yapılmıştır.¹⁰

Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Zorunlu Göçün Dışında Kalma

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yaşanan Girit örneğinde de gördüğümüz

⁵ Bir gayrimüslimin İslam dinine geçişi için 19. yüzyılda belirli kurallarla uygulanmaya başlandı. Bir gayrimüslim ihtida etmesi herşeyden önce onun bir papazın ya da memurun önünde serbest irade beyanına ve reşit olmasına ve prosedürü uygulamasını gerektiriyordu. Bkz.Ortaylı, *a.g.e.*, s.94

⁶ Anadolu'nun İslâmlaşma sürecine bir örnek yerleşim Bursa'da yaşanan ihtidâ hareketleri için önemli bir çalışma için bkz. Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, TTK Yayınları, Ankara, 1999; İslâmı seçen kişi için belli şartlar vardı; Müslümanlığı seçen kişi akıl sahibi olacak, yaşı uygun ve kendi iradesiyle zorlama olmadan islâmı kabul edecekti.

⁷ McCarthy, *a.g.e.*, s. 6.

⁸ Nuri Adıyeke, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", *Kebikeç*, S. 16, 2003, s. 17-18.

⁹ Nükhet Adıyeke, "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şer'ie Sicillerine Göre İhtidâ Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi, (9-13 Eylül 2002)*, Ankara 2006.

¹⁰ Melike Kara, *Girit Kandiy'e Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.71.

bu *ihtidâ* hareketini ve cemaatler arası evliliklerin örneklerini olağan olmayan bir başka dönemde, Milli Mücadele sonrası yaşanan zorunlu nüfus değişimi sırasında da kısmen görmekteyiz¹¹.

Girit'te veya benzeri yerlerde gerçekleşen *ihtidâ* hareketleri dolaylı bir biçimde resmi politikanın ürünü olarak nüfus dengesi yaratmayı amaçlamasına karşın¹² 1923'te gerçekleşen *ihtidâ*lar daha çok bireysel düzeyde ve zorunlu mübadeleye tâbi tutulmaktan kurtulma amacıyla gerçekleştirilmekteydi¹³.

Mübadele kararı ile birlikte birçok ailenin yerinden yurdundan edilip hiç görmedikleri topraklara gitmektense, din değiştirme, etnik kimliğini farklı gösterme gibi yolları veya hiç olmasa çocuklarını diğer dinden biriyle evlendirerek orada kalmalarını sağlamayı denediklerini araştırmalardan biliyoruz.

Balkan Savaşları ile başlayıp, I. Dünya Savaşı ile devam eden ve Milli Mücadele ile sonuçlanan süreç, toplumsal açıdan büyük bir kargaşa dönemidir. I. Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti parçalanarak yerini büyük ölçüde ulusal devletlere bırakmış, savaş sonrası gerçekleştirilen barış anlaşmaları ile de her ulusun nüfus bakımından homojenleşmesini sağlayacak zorunlu nüfus değişimlerine yer verilmiştir.

Bu bağlamda, Milli Mücadele sonrasında Lozan Barış Anlaşması'nda Rumlar ile Türklerin zorunlu değişimi öngörülmüştür.¹⁴ 30 Ocak 1923'te imzalanan *Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması*¹⁵ uyarınca İstanbul dışında kalan Türkiyeli Ortodokslar ile Batı Trakya dışında kalan Yunanistanlı Müslümanların zorunlu değişimi, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan son yüzyılda, uluslaşma olgusunu hızlandıran, özdeş bir toplum yaratma yönünde önemli bir demografik harekettir.

¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'na başvurarak 1927-1930 yılları arasında 367 kişi din değiştirerek İslâm Dini'ni seçmiştir. Bkz. *İslâm Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı*, C. 5, İstanbul 1988, s.557.

¹² Nuri Adıyeke, *a.g.m.*, s.18.

¹³ Bu konuda yapılan önemli bir çalışma için bkz., Hikmet Öksüz, "Türk-Yunan Nüfus Değişiminin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, Sayı:48, Kasım 2000, ss.757-68.

¹⁴ Fahriye Emgili, *Mersin Mübadilleri*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2004, s. 5-27.

¹⁵ *Lozan Sulh Muahedenamesi Mukavelenamesi 24 Temmuz 1339-1923*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, ss.103-109; *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s. 205, 10 Muharrem 1342/1923 ve tarih ve 340 sayılı kanun; Bkz Mehmet Esad Atuner, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler (Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bi-taraf Azaların Hakem Kararları)*, Damga Matbaası, 1937, s.1.

Bireyleri mensubu bulunduğu dini fikre bağlılıktan vazgeçmeye ve yeni bir dini inanç ve davranışları seçmeye iten nedenler olmalıydı. Din psikolojisi açısından bakıldığında, bireylerin din değiştirmesinde tek başına ya da birçok faktörün etkisi olabileceği; dramatik tecrübeler, iç çatışmalar veya başka bir dinle etkileşim, söylenebilir.¹⁶

Diğer yandan, bireylerin kendi isteğiyle olmayan, kitleler halindeki yer değiştirmelerinin bir ucunda devlet, diğer ucunda da birey bulunmaktadır. Devletin yetkileri ve bireyin hakları ile ilgili anlayışların karşılıklı etkileşim içinde hangi biçimleri aldığı ve bu biçimlere bağlı olarak toplumsal sonuçların nasıl değiştiği zorunlu yer değiştirme olgusundan yola çıkarak irdelenebilir.

Adı geçen sözleşmede, kimlerin mübadeleye dâhil edileceği, kimin hariç tutulacağı açıklanmaktadır. Zorunlu mübadele, *Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla ve Yunan topraklarında yerleşmiş, Müslüman dininden Yunan uyruklarını* kapsamaktaydı (Madde 1)¹⁷. Kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye’de yaşayan Rum Ortodokslardan mübadeleden kurtulma amacıyla ya da *ihtidâ* yoluyla bu maddenin dışında kalma çabası içine girdikleri görülmektedir.

Bu sözleşmede, mübadeleye tâbi olmayı tanımlayıcı ölçüt olarak din esas alınmıştır. Bu yaklaşım ile yurttaşlık kimliğini din üzerinden tanımlayan Osmanlı İdari sistemine gönderme yapılmakta ve yeni Cumhuriyetin yurttaşlık anlayışının henüz oturmamış olması dolayısıyla, sosyal yapının devamlılığına bağlı olarak, dini kimliğe dayalı Osmanlı Millet sistemi anlayışının geçerliliği yansıtılmaktaydı.

1923 ve sonrası döneme ilişkin kayıtlarda; Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki evlilikler ve gayrimüslimlerin kendi aralarındaki evlilikler ile mübadeleden istisna olma, *Yunan–Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokolü Anlaşması*’nın birinci maddesinin uygulanmasında farklılık yaratmıştı.

Çünkü mübadele sözleşmesinin imzalanmasının üzerinden henüz bir yıl geçmişken, 1924 Ocak’ta mübadelenin uygulanmaya başlamasıyla birlikte, mübadeleye tabi olan gayrimüslim kadınların Müslüman erkeklerle evlenerek mübadeleden kurtulma çabaları gündeme gelmeye başlamıştı. Örneğin, mübadelenin başlamasıyla Muğla’dan mübadele Rumlarını taşıyan Kazım Toprak olayı şöyle anlatılmaktaydı:

¹⁶ Hökelekli, *a.g.e.*, s.293.

¹⁷ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara, 2000, TTK Yayınları, s.177-183.

“Neleri vardı neleri. Mübadelede gelinlik Rum kızları ‘Biz Müslüman oluyoruz, bizi kaydet’ dediler dayıma. Dayım da ‘olmaz’ dedi. Nedenini sorduklarında, ‘Defter kapandı da ondan’ deyiverdi dayım. Zaten bazıları Müslüman olmuştu. Bakiye, Müslüman oldu, Felek’te kaldı. Kardeşinin kızı Dudu da döndü. Muğla’da kaldı... Türkler ile Rumlar arasında kavga döğüş yoktu. Çok iyi geçinirlerdi. Zor Ayrıldılar”¹⁸. Genç kızlar istemiyordu bu rezaleti. Muğla’da bir Müslümanla evlenip kalmak istiyorlardı. Zaten çoğunun Müslüman sevgilisi vardı. Yalvardılar... Yalvardılar... Defterdar, defter kapandı, yapamam dedikçe, güzelim kızlar kendilerini yerlere atıp çırpınıp durdular. Eğer kabul etseydi, birçok genç Muğla’da kalacaktı.”¹⁹

Bu tip olayların gündeme gelmesi üzerine, söz konusu protokol anlaşmasının açıklara yol açmadan uygulanabilmesi için, Yunanistan’da mübadeleye tâbi tutulan pek çok Müslüman kadının dul ve perişan olduğu düşüncesine yer veren 11 Kanun-ı evvel 1339 (1923) tarihli tezkereye atıfta bulunarak, Yunanistan’a gidecek Rumların gayr-ı menkullerinin olduğu gibi korunmasını öngören ve Yunanistan’dan gelecek Müslümanların bu gayr-ı menkullerden yararlanabilmesine imkân tanıyan 20 Ocak 1924 tarihli bir kararname yayınlanmıştı. Söz konusu kararname ile Yunanistan’dan gelecek Müslüman kadınların durumu göz önüne alınarak, Türkiye’deki gayrimüslim kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktaydı (20 Ocak 1924)²⁰.

Bu kararnameye rağmen, İhtidâya başvurarak mübadele dışında kalmaya çalışanlar karşısında hükümetin kimi zaman kararsız kaldığı görülmüştür. Örneğin, Ankara’da oturan Rum cemaatinden Katina adlı kadının Ürgüp kazasından Abdullah adlı Müslüman’la evli olması nedeniyle, mübadeleden istisna edilip edilmeyeceği tereddüt konusu olmuş ve Dâhiliye Vekaleti’ne böyle bir durumda ne işlem yapılması gerekeceği sorulmuştur²¹.

Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti 24 Ocak 1924’de alınan bütün Rum Ortodoksları kapsayan kararını değiştirerek, Mübadele Sözleşmesi’nin imzalanmasından önce Müslümanlarla evlenmiş olan Rum Ortodoks kadınların mübadele dışı tutulduğunu ve bu konuda söz konusu durumdaki kişilerin mübadeleye dahil edilemeyeceğini belirten Heyet-i Vekile kararı olduğunu belirtmiştir (21 Ağustos 1340)²².

¹⁸ Ertuğrul Aladağ, *Andonia Küçük Asya’dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s.72.

¹⁹ Aladağ, *a.g.e.*, s.17-18.

²⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Sayı: 213, FK.: 30.18.1.1., Yer No:8.49.17. (Bundan böyle BCA şeklinde kullanılacaktır).

²¹ BCA, FK.: 30.18.1.118., Yer No: 102.62.1925.

²² BCA, FK.: 30.18.1.118., Yer No: 102.62.1925.

Bazen kişilerin gerçekten ihtidâ edip bir Müslüman'la evli olduğundan emin olunmadığı durumlar da söz konusu olmuştur. Örneğin, Dersim eski Milletvekillerinden Ramiz Bey'in eşi Münevver Hanım'ın belirtilen adreste oturup oturmadığı ve 1339(1923)'da Müslümanlığa geçip geçmediği, uzun uzun Ankara Valiliği ile Mübadele İmar ve İskân Vekaleti arasında araştırılmaları yol açmış, konuyla ilgili yapılan incelemeler sonucunda Dersim Ramiz Bey'in ihtidâ eden eşi münevver Hanım'ın mübadeleye tabi olduğu anlaşılmıştır (17 Temmuz 1924)²³.

Müslüman bir erkekle evlenerek ihtida etmiş olan Rum Ortodoks kadınların bağlı bulundukları nüfus idaresinde buna dair kayıtlarının olup olmadığı da ayrı bir sorundu.

Böyle bir soruna Samsun'da rastlamak mümkündür. Örneğin, Samsun Çiftlik mahallesinde oturan ve Müslümanlığı seçerek 1922 Ağustos'unda bir Müslüman bir erkekle evlenen ve bir yaşında kızı bulunan; "Abdullah zevcesi Kadriye" mübadeleden istisna olmak için dilekçe ile Canik Vilayeti'ne başvurmuş, buradan alınan yanıtta; Samsun Rum Mahallesinden olan Hacı Anastas oğlu Pandelis'in kızı olan ve Müslümanlığa geçen Kadriye'nin nüfusa kayıt işlemi yapılmadığından böyle evli ve çocuğu olanlarla ilgili ne işlem yapılacağına Mübadele Sözleşmesi'nde bir açıklık getirilmediği belirtilmiştir²⁴. Yaşanan bu olayın ardından Türklerle evlenen ve ihtidâsı hakkındaki işlemi geciken mübadeleye tabi Rum kadınlarının ne olacağı hakkında İstanbul merkez komisyonunca, Dahiliye Vekaleti'nden bilgi istenmiş, konu ile ilgili olarak Dahiliye Vekaleti'nden alınan tezkerede ise duruma şöyle açıklık getirilmişti:²⁵

• Bakanlar Kurulu'nun 22 Temmuz 1923 tarihli Kararnamesinde; mübadeleye tabi olanların gidinceye kadar ihtidâ isteklerinin kabul edilmemesi yer almakla birlikte, Mübadele Sözleşmesi'nin birinci maddesinin uygulanacağı 'Rum Ortodoks dininde' bulunan Türk tebaası kaydının açıkça belirtilmiş olanlar arasında yer alanlardan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından önce Türklerle evlenip ihtidâ etmiş olanların "Rum Ortodoks " kaydı dışına çıkmış olduklarından bu şahısların mübadeleye tabi olmaması,

• Türklerle evlilik yapan kadınların çocuklarının babalarına ve Türk aileleri yanındaki Rum çocuklarının da istek halinde Tali Komisyona teslimi,

• Kişinin ihtidâda reşit olunması gerektiğine yer verilmiştir.

²³ BCA, FK.: 272.00.11, Yer No: 18.29.23.

²⁴ BCA, FK.: 30.18.1.118., Yer No: 102.62.1925.

²⁵ BCA, FK.: 30.18.1.118., Yer No: 102.62.1925.

İhtidâda reşit olunması gerektiği yönündeki karar da uygulamaya geçirilmişti. Örneğin, Bursa'da yaşayan Tevfik Bey adlı bir Müslüman'ın evlatlığı Despina her ne kadar ihtidâ ederek İkbâl ismini almışsa da, reşit olmadığından işleminin tamamlanmış olması nedeniyle mübadeleden hariç tutulma yönündeki isteği gerçekleşmemiştir²⁶.

Ancak 27 Temmuz 1924'de yeni alınan bir kararla, Lozan antlaşmasının imzalanmasından önce ihtidâ ederek evlenmiş olan kadınlar ile antlaşmanın imzalanmasından evvel ihtidâ etmeyerek Müslümanlarla evlenmiş olan kadınların mübadeleye tabi olmadıkları Dahiliye ve Hariciye Vekillerine tebliğ edilmişti²⁷.

Bu kararname ile, mübadele kararından önce fiilen ihtidâ eden ya da Müslüman kadın ve erkeklerle evlenerek ihtidâ eden, işgal sonrasında da Müslümanlığa bağlılığını sürdüren Rum Ortodokslardan ihtidâ edip, resmi kayıt işlemlerini yaptırmamış olanlardan evlenerek çocuk sahibi olan mühtedîlerin mübadeleye tabi tutulmamaları kararlaştırılmıştır²⁸.

Evlilik dışında mübadele kararından önce fiilen ihtidâ ederek Müslüman bir ailenin velayetine geçenler, Rum Ortodoksluğun dışına çıkmış olmaları nedeniyle mübadele dışında tutulmuşlardı. Örneğin, Geyve'de oturan Paskal oğullarından Pandeli adlı Rumun 1331 doğumlu kızı annesinin vefatı üzerine yine Geyve'de oturan Mehmet Ali Ağanın manevi evladı olarak ihtidâ ettiği için mübadeleden istisna olmak için başvurmuş ve bu doğrultuda Dahiliye Vekaleti Kocaeli Vilayeti'nden bu kişinin durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi istemiş ancak daha önceki benzer olaylarda olduğu gibi, ihtidâ ederek Zehra ismini alan bu kişinin nüfusa kayıt işlemleri yapılmadığı anlaşılmış ve mübadeleden istisnası kararlaştırılmıştır²⁹.

Mübadele Sözleşmesinin dışında kalma çabasında; din değiştirerek ya da hem din değiştirip hem de Müslüman bir erkek ile evlenmeler ile ilgili örnek olaylara benzer bir diğer durum da mübadeleye tabi bölgelerden İstanbul'a gelerek Sözleşme'nin imzalanmasından önce Gayrimüslim erkeklerle evlenmiş kadınların durumunun ne olacağı da belirsizlikti. Bunun üzerine Hükümet, 27.7.1924 tarih ve 732 numaralı kararnameye ek olarak *Mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle, Mübadele sözleşmesinin imza tarihinden önce evlenen ve nikahlarını belirtilen tarihten*

²⁶ BCA, FK.: 272.00.11, Yer No: 20.98.10; Bkz. Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için İbrahim Erdal, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.70-72.

²⁷ BCA, Sayı:732, FK.: 30.18.1.1., Yer No: 10.36.9. Bkz. EK.1, BCA, Sayı:205, 30.18.1.1., Yer No:8.49.9.

²⁸ BCA, Sayı:732, FK.: 30.18.1.1., Yer No: 10.36.9.

²⁹ BCA, 23.11.1926, FK.: 272.00.12, Yer No: 50.106.23.

önce nüfus kayıtlarına geçiren Rum Ortodoks kadınların da mübadeleden istisna edilmesi şeklindeki kararı Dahiliye Vekaletinin önerisi üzerine 26.8.1925’de kabul etmişti.³⁰

Her ne kadar mübadeleden istisna edilme kararı Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından önce evlenmeyi öngörse de anlaşmanın imzalanmasından sonra yapılan bir evliliğe Mersin basınında yer verilmişti. Habere göre; mübadeleye tabi olan Angelika adlı bir Rum kadın emlakını kurtarmak amacıyla İsviçre tebaasından Fedon Tahinci adlı bir Rumla evlenerek 1926’ya değin Mersin’den ayrılmamıştı. Bu kişinin mübadeleden istisna edilmemesi “gayri mümkün” iken iki sene kadar bir zamandan beri sevk edilmemesi”ne de şaşkınlıkla yaklaşılmıştı³¹.

Mersin’de yaşanan bu olaya benzer diğer bir evlilik de Mübadele Sözleşmesinin imzalanmasından iki ay sonra gerçekleşmişti. Fransız uyruklu Matheu Mille ile evlenmiş olan ve iki çocuğu ile İzmir’den çıkarılan Madam Marie Savacioğlu isimli kadının emlakıyla ilgili herhangi bir talepte bulunmaması kaydıyla mübadeleye tabi olamayacağı Bakanlar Kurulu tarafından 20.2.1929’da kabul edilerek sorun çözülmüştür.³²

Sonuç

Müslümanlaşma olayının değişik boyutları olmakla beraber, olayın bir yönünü ihtidâlar oluşturmaktadır. Türkiye’de mübadeleye tabi tutulan Ortodoks Rumların eski dinlerini terk ederek Müslüman olmalarının hangi şartlarda nasıl gerçekleştiği sorusuna bu çalışmada yanıt aranmaya çalışılmıştır. İhtidâ olgusu ile mübadele olayı arasındaki bağlantı ve Türk Hükümetinin buna yaklaşımı edinilen bilgilerle tespit edilmiştir.

Zorunlu Nüfus değişimi ile mübadeleye tabi olup Yunanistan’a gönderilmesi sözleşme gereği olan Ortodoks Rumların bir kısmı çeşitli gerekçelere ve mazeretlere bağlı olarak Bakanlar Kurulunca mübadeleye tabi tutulmamışlardır. Bu bağlamda, *İhtidâ* mübadeleden istisna tutulma nedenlerinden biridir. O halde denilebilir ki, mübadeleden istisna olma ya da diğer bir ifade ile üzerinde durduğumuz mübadeleden kurtulma çabasında:

- İhtidâ edip mübadeleden kurtulmaya çalışanlar,
- Müslüman bir erkekle evlenip mübadeleden kurtulmaya çalışanlar,
- Hem ihtidâ edip hem de Müslüman bir erkekle evlenmiş olanlar,

³⁰ BCA, 24.8.1925., FK.: 30.18.1.1.,Yer No: 15.54.1.Bkz. Ek.2.; FK.: 30.18.1.118., Yer No: 102.62.1925.

³¹ *Yeni Adana*, 24. 05. 1926.

³² BCA, 20.2.1929., FK.: 30.18.1.1.,Yer No: 02.16.6.

• Gayrimüslim bir erkekle evlenerek mübadele dışında kalmaya çalışanlar olduğu görülmüştür.

Sonuçta uygulamalara bakıldığında, mübadele kararından önce ihtidâ eden ya da Müslüman kadın ve erkeklerle evlenerek ihtidâ eden, evlilik dışında mübadele kararından önce fiilen ihtida ederek Müslüman bir ailenin velayetine geçenlerin mübadeleye tabi tutulmamaları kararlaştırılmıştı.

Bu uygulamaya baktığımızda Türkiye'nin zorunlu nüfus değişiminin uygulanmasında yaklaşımının olabildiğince duyarlı olduğunu görmekteyiz.

Zorunlu nüfus değişimi ve buna yol açan koşullar, doğdukları topraklardan sökülüp atılmanın acısını yaşamama adına, mübadilin dininin ve kültürel kimliğini ihtidâ olgusuyla yeni bir kimliğe dönüşmesinde katalizör olduğu görülmekteydi. Müslüman olmak, İslâmiyeti kabul etmek ve tüm Müslümanların paylaştığı birçok geleneği ve tarihsel ayrılıklar bilincini kabullenmeyi de gerektirmekteydi. İslâm aslında başlıca kimlik simgesi haline gelmiş ve siyasal bağlılık da İslâmiyet'e odaklanmıştı.

İnsanları birbirine bağlayan ortak tutum, davranış ve psikolojik yapının yanı sıra kişinin çevresiyle kurduğu öznel bağlar ve evlilik bağı ile aynı dini paylaşmaya yöneltme dine bu şekilde geleneksel anlamının yanında yeni bir boyut kazandırmıştır.

Denilebilir ki, iki ülke halklarının-Türkiye ve Yunanistan'ın- zorunlu değişimi siyasi, sosyo-kültürel, demografik açıdan önemli bir dönüşümdü. Bu çalışmada da değinmeye çalıştığımız, sözleşme'nin sonuçları, uzun vadede etkili olmuştur ve çok çeşitlidir. Ortodoks Rumların ihtidâsı da kitlesel bir hareket olmamakla birlikte bu Sözleşme'nin sonuçlarındandır ve yadsınamaz bir gerçektir³³.

*Ortodoks Hristiyanlar, mübadeleyi zorunlu bir sürgün olarak yaşadılar ve Yunanistan'a yerleşmelerinden uzun yıllar sonra dahi "kayıp vatanlara" duydukları özlemi ifade etmeyi sürdürdüklerini*³⁴ Yunanistan'a mübadele ile göç edenler ile ilgili yapılan kapsamlı alan çalışmalarında görmekteyiz. Benzer durum, Yunanistan'dan göç eden Müslümanların da buruk bir biçimde duyumsadıklarını kendi ifadelerinden, anılarından ve çeşitli vesilelerle yapmış oldukları açıklamalarından bilinmektedir³⁵. Olaya

³³ İhtidâ edenlere ilişkin tutulmuş herhangi istatistiki arşiv belgesi ya da kayıtlara ulaşamadığı için yer verilememiştir.

³⁴ René Hirschon, "Ege Bölgesindeki Ayrıışan Halklar", *Ege'yi Geçerken 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.12.

³⁵ Emgili, *a.g.t.* s.198; Bkz. Türkiye'ye gelen mübadillerin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum için; Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Mersin'in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri", *Tarih İçinde Mersin Kolokyumu II*, 22-24 Eylül 2005, Mersin

psikolojik açıdan bakıldığında onlar için ihtidâ, anavatan toprağından kopuş; yani evini, bağı, bahçesini ve sevdiklerini terk etmek zorunda kalmaktan ve belki de, yeni bir dünyada, yeni bir hayata başlamanın zorlu kavgasını yaşamamak adına göçe ve göçmen olmaya karşı, mübadeleden kurtulma çabasıydı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BCA, Sayı: 213, FK.: 30.18.1.1., Yer No:8.49.17.
 BCA, FK.: 30.18.1.118., Yer No: 102.62.1925.
 BCA, FK.: 272.00.11, Yer No: 18.29.23.
 BCA, FK.: 272.00.11, Yer No: 20.98.10.
 BCA, Sayı:732, FK.: 30.18.1.1., Yer No: 10.36.9.
 BCA, Sayı:205, 30.18.1.1., Yer No:8.49.9.
 BCA, 23.11.1926, FK.: 272.00.12, Yer No: 50.106.23.
 BCA, 24.8.1925., FK.: 30.18.1.1.,Yer No: 15.54.1.
 BCA, 20.2.1929., FK.: 30.18.1.1.,Yer No: 02.16.6.

Kitap ve Makaleler

- Adıyeke, Nuri, “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, *Kebikeç*, S.16, 2003.
 Adıyeke, Nühket, “17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şer’iye Sicillerine Göre İhtidâ Hareketleri ve Girit’te Etnik Dönüşüm”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, (9-13 Eylül 2002), Ankara 2006.
 Aladağ, Ertuğrul, *Andonia Küçük Asya’dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
 Atuner, Mehmet Esad, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler (Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bi-taraf Azaların Hakem Kararları)*, Damga Matbaası, 1937.
 Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa’da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
Düstur, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969.
 Emgili, Fahriye, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Mersin’in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyumu II*, 22-24 Eylül 2005, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin 2005.
 ----- “Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler Ve Bu göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Etkileri”, *9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, 22-24 Ekim 2003, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Üniversitesi Yayınları, Mersin 2005, s. 136-142; Emgili, Fahriye, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler Ve Bu göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Etkileri”, *9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, 22-24 Ekim 2003, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss.501-525.

- , *Mersin Mübadilleri*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2004.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Hirschon, René, “Ege Bölgesindeki Ayrışan Halklar”, *Ege’yi Geçerken 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Hökelekli, Hayti, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993.
- Kara, Melike, *Girit Kandiye’de Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Lozan Sulh Muahedenamesi Mukavelenamesi 24 Temmuz 1339-1923*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Öksüz, Hikmet, “Türk-Yunan Nüfus Değişimin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, Sayı:48, Kasım 2000.
- Özçelik, Selahattin, “Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir(Mürted) Maddesi”, *OTAM*, S.11, Ankara 2000.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara, 2000, TTK Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, 2000.

Gazeteler

Yeni Adana, 24. 05. 1926.

